

Наратив майбутнього як засіб реінтерпретації минулого та поінтерпретування теперішнього досвіду особистості.

Досліджено вплив процесів розуміння та інтерпретації особистого досвіду на формування життєвих планів особистості та її уявлення про власне майбутнє.

Ключові слова: ідентичність особистості, футурологічний наратив, фантазії, мрії, бажання, надії, очікування, уподобання, домагання, життєві плани особистості.

Исследовано влияние процессов понимания и интерпретации жизненного опыта на формирование представлений личности о собственном будущем и её жизненных планов.

Ключевые слова: идентичность личности, футурологический нарратив, фантазии, мечты, желания, надежды, ожидания, предпочтения, притязания, жизненные планы личности.

Influence of processes of understanding and interpretation of vital experience is investigational on forming of presentations of personality about the own future and its vital plans.

Keywords: identity of personality, futurology narrativ, fantasies, dreams, desires, hopes, expectations, preferences, claims, vital plans of personality.

Мета дослідження: розробити теоретичну модель впливу процесів розуміння та інтерпретації особистого досвіду на формування життєвих планів особистості та її уявлення про власне майбутнє.

Об'єкт дослідження: уявлення особистості про власне майбутнє.

Предмет дослідження: наратив майбутнього як засіб структурувати власний досвід та його специфічні риси.

Проблема: Наративний підхід, який бере свої витoki у постнекласичній парадигмі, робить наголос на тому, що людина є автором свого життя. Інтерпретуючи події, що з нею трапляються, пов'язуючи їх між собою та виокремлюючи тим самим певні лінії свого само розуміння та само

здійснення, особистість використовує сформовані інтерпретаційні схеми і для творення уявлень про своє майбутнє, але також має місце і зворотній зв'язок. Наприклад, останніми десятиліттями розвивається наука, що має назву футуросинергетика, яка спрямована насамперед на дослідження майбутнього, водночас вона займається і побудовою ретро-прогнозів і дослідженням історично не реалізованих сценаріїв, а також тих принципів, якими керується система у своїх виборах у так званих «точках біфуркації», тобто фазах її розвитку, коли вона змінює принципи і форми свого існування. Синергетичне моделювання дозволило довести, що навіть у точках нестійкості, нестабільності системи може відбуватися не будь-що, а кількість різних сценаріїв, які інакше називають параметрами порядку, завжди обмежена, і якщо події входять в один із режимів, то система незворонь змінюється у напрямку відповідного кінцевого стану [1]. Це один з аспектів розвитку системи – підпорядкованість теперішнього вже обраною системою певному напрямку майбутнього. Це видається досить природнім, але чи може, і якщо так, то яким чином – майбутнє впливати на минуле або уявлення про минуле у психологічному контексті?

На перший погляд, минуле означає те, що вже сталося, є цілком визначеним у своїх змістовних характеристиках, у емоційному відношенні особистості до нього в цілому і окремих його фрагментів. Цей «перший погляд» ми можемо збагатити поняттям поліваріантності минулого, принаймні у наративному дискурсі. Особистість має певну історію/історії щодо власного минулого: вона пригадує *певні* події, витлумачує їх *певним* чином, але таке тлумачення не є одиничним і єдиним, хоч іноді таким видається. Важливим є також не тільки перелік подій, а те, як саме особистість пов'язує їх між собою, який «характер відносин» між минулим, теперішнім і майбутнім. Це чи не найважливіший чинник. Так, наприклад, Горбунова Г.П., досліджуючи психологічний час дорослих, прийшла до думки, що психологічний час постає як осмислення людиною власного життя, а саме взаємозв'язку між важливими подіями життєвого шляху

особистості. Вона пише: «Психологічний вік є принципово зворотнім, тобто людина не лише старіє у психологічному часі, але може й молодіти у ньому за рахунок збільшення психологічного майбутнього або зменшення минулого» [2]. Зокрема від місця минулого у темпоральному вимірі особистості, його «статусу» поряд з теперішнім і майбутнім, залежать історія життя особистості. Є минуле (або частина минулого), яке особистість прагне викреслити – це період незадовільного життєздійснення, важких життєвих подій (таких, що видаються людині важкими), або «порожнього» життя, власне нереалізованості, відсутності значущих або гідних для написання історії подій. Тоді більшість її надій і сподівань будуть спрямовані у майбутнє, і воно буде вибудовуватися за принципом заперечення минулого: «більше ніколи не...», «зроблю все, щоб не...», «тепер я точно знаю, що не варто...», тощо.

Трапляється, що минуле «переобтяжене» подіями, і ця надмірність відтягує на себе лев'ячу долю наративів, робить на минулому акцент: видається, що більше-краще-якісніше-яскравіше, ніж *modi* (колись, у минулому) бути вже не може. Майбутнє з таким підґрунтям – хоч це видається парадоксальним – втрачає сенс, адже, по суті, потенціал ідентичності, її суб'єктивні ресурси здаються вичерпаними. Особливо якщо репертуар ідентичностей та наративи «консервуються». Вищеописана тенденція не обов'язково буде абсолютною, але все одно вона відчутним чином знецінює майбутнє.

Способи інтерпретувати минуле певним чином тісно пов'язані з ідентичністю особистості – її уявленнями про свої сутнісні «Я» (неусвідомлювані складові ідентичності також є впливовими). Саме з цього «центру» вона буде постачати принадами героя своїх історій, і відбирати події, які лягають в основу наративів. Але тип інтерпретацій буде залежати від багатьох факторів.

У авто-наративі, тобто життєвій історії, в якій людина описує власне життя, ми можемо виділити декілька форм самоідентичності, які належать до

часового плану майбутнього. Це фантазії, мрії, бажання, надії, очікування, уподобання, домагання, і власне плани, в яких наміри особистості опредмечуються означенням шляхів реалізації власних потреб. Процес творення наративу майбутнього починається з попереднього означування майбутнього ледь помітною фантазією, яка ще не цілком визначена не лише у предметі свого домагання, а і у мотиваційній складовій. Щось у психологічній реальності набирає обрисів, але ще не цілком зрозуміло *що*. Фантазія має великий ступінь свободи щодо майбутнього, інколи зневажаючи межі людських можливостей, підгрунття «вихідних даних»: хто я і що можу, розширюючи горизонт ймовірних досягнень. Наратив фантазуючого Я перевантажений «казковими» діями та сюжетами, тобто його автор (наратор) не переймається ймовірністю реалізуватися, а робить акцент на необмеженості власних можливостей. Головне смислове навантаження фантазії як авто-нарративу майбутнього – це, на нашу думку, спроба розширити власну ідентичність смислами та сюжетами, що їх планує втілити у майбутньому особистість, які у поточному авто-нарративі були «скуті» попереднім досвідом реалізації важливих життєвих потреб. Фантазія може перетворити Я наратора на особистість з протилежними якостями, яка здійснює вчинки, абсолютно не властиві автору фантастичного нарративу, але які з тієї чи іншої причини є для неї значущими. Чи не найважливіше у фантазії щодо власного майбутнього – це перевтілення наратора, його *вихід за межі* власної ідентичності. Унеможливлене у нарративі теперішнього Я – може отримати «другий шанс» в фантастичному авто-нарративі, даючи життя тим прагненням і життєвим домаганням, які долучають особистість до нереалізованих «зон» її мотиваційно-потребової сфери, «запасних» сюжетів. Фантазійний автонаратив вкрай рідко буває емоційно негативно забарвленим, оскільки дає можливість особистості «позбутися» власного Я на певний час, «забутися» щодо його негативних рис та певних обмежень. Але таке розототожнення не обов'язково має місце, лише у тому випадку, якщо моє «теперішнє Я» або окремі його риси видається особистості завадою

на шляху реалізації важливих потреб. Створюючи наратив-фантазію щодо власного майбутнього, особистість в першу чергу включає в сюжетну лінію події, у яких реалізуються малоймовірні з т.з. буденності лінії життєвого самоздійснення.

Ще однією з форм моделювання майбутнього, яка може втілюватися у наративні форми, є *мрія*. Ось, наприклад, одне з визначень: «мрія – це уявлення щодо досить віддаленого майбутнього, яке уособлює високу якість життя» [3]. Мрія переживається як модус повноцінного буття, символізує відкритість новому досвіду, розширення власних можливостей. Будучи певною мірою недосяжною у вимірі теперішнього Я, мрія є дороговказною зіркою на шляху до реалізації особистого майбутнього. Мрія має власний визначений зміст та, зазвичай, предмет, на який вона орієнтована. У мрії потужний потенціал, ресурс для створення та розгортання сюжетів «бажаного майбутнього», вона нерідко означає важливу внутрішню потребу особистості, викликаючи емоційні переживання. На відміну від фантазій, які уособлюють собою «казкові сюжети», мрія є орієнтиром для вибудови напрямку руху, наративної динаміки та означення певних сюжетів, які символізують шляхи осягнення майбутнього особистістю. Часто фантазія – це провокативно нереальний наратив, у певній мірі фарс, *гра* у можливість неможливого. Мрія ж, втілена у наратив – є продовженням особистісної ідентичності, хоча часто вибудовується через «унікальні епізоди» (термін наративної психології). Балансуючи між своїм «типовим Я» та «унікальними епізодами» що відкривають певні ступені свободи у самореалізації, особистість мріє про можливу зміну дискурсу наративу. Лінії майбутнього у наративі-мрії межують з реальністю, але зважають на її (реальності) обриси, та шукають нагоди реалізувати її *потенціальні сюжети*. Навіть не будучи реалізованою у буквальному розумінні цього слова, мрія створює підґрунтя для системи смислів, цінностей, цілей та сюжетів унікального життєвого шляху. Мрія утримує певну напругу між теперішнім та бажаним майбутнім, а наративізуючи власну мрію, особистість вибудовує лінії їх «часової

спадковості». Наратив, що містить розповідь про мрію, дозволяє чіткіше формулювати її зміст і шляхи досягнення, а ототожнюючись з «головним героєм», наратор здатен ідентифікувати ті особистісні риси, які є суттєвими для її здійснення. Таким чином мрія може бути розглянута як реалізація різних сюжетних ліній, які мають місце у теперішньому житті. Героєм наративу мрії найвірогідніше буде «ідеалізоване Я» особистості, тому завдяки їй можна реконструювати теперішнє і минуле з епізодів та подій, у яких у зародковому стані ця «ідеальна» ідентичність приймала обриси.

Спробуємо розрізнити також ще декілька складових футурологічного наративу: бажання та надії. Ці поняття також відносяться до «ландшафту свідомості» (за Дж.Брунером), а саме потребово-ціннісної сфери особистості. Бажання – це суб'єктивно усвідомлені особистістю власні значущі потреби та (не завжди усвідомлені) шляхи їх задоволення. Бажання бувають багаточисельними, різноплановими та іноді досить неузгодженими, але саме вони складають «зону найближчого розвитку» особистості, мотивуючи її рухатися в певних напрямках, реалізувати певні сюжети. Бажання утримують особистість у тонусі спрямованості у майбутнє. Бажання має як правило досить конкретний смисл, але не завжди у відкритій формі. Бажання може символізувати початок нового сюжету, історії, або бути їх потенційним джерелом. Бажання, реалізація якого відстрочена у часі, може «канонізуватися», перетворюватися на мрію або фантазію (у випадку сюжетної «депривації» його задоволення). Бажання, – як частина наративу, історії, – може свідчити про певну ситуативність актуалізованих мотиваційних чинників, про сюжет «живу тут і тепер», про короткочасність життєвих планів особистості, «короткометражність» її сценарію майбутнього. Водночас саме бажання, в їх земній визначеності, предметності, багатоманітності – це місток між теперішнім та найближчим майбутнім особистості, місце, у якому життєвий сюжет має змогу зробити багатоманітний вибір: у якому саме напрямку він буде розвиватися.

Надія також є ознакою актуалізації важливих життєвих потреб особистості, але з відтінком непевності у вірогідності їх реалізації. Особистість має надію (сподівається) на певний розвиток сюжету, коли не відчуває себе цілком відповідальною за його розгортання, або ж передбачає, що до сюжету можуть втрутитися інші дійові особи, або діючі сили. Надія є ціннісним орієнтиром щодо майбутнього та тих його вимірів, які приваблюють особистість, але не можуть бути освоєні лише її волею, її бажанням. Це, певним чином, «passive voice», визнання наратором своєї залежності від розвитку життєвого сюжету. Інколи змістом надії є бажання уникнути певних життєвих сюжетів («Я сподіваюся, що більше зі мною такого ніколи не трапиться»), але знову ж таки з відтінком непевності. Надія може «ледь жевріти», тобто означувати ті життєві сюжети, які видаються наратору малоімовірними, нездійсненними. З огляду на це у наративі (під час психотерапії) важливо звернути увагу та екстерналізувати ті сили, які, як вбачає особистість, можуть стати їй на заваді у реалізації певного (бажаного для неї) сюжету, виводячи їх за межі особистості (наприклад, як це пропонують робити Дж.Фрідман та Д.Комбс [4]). Надія є одним з дороговказів щодо значущого для особистості сюжету, життєвої історії, саме в цьому сенсі вона повинна мати «право голосу» у наративі та орієнтувати особистість щодо тих ліній значущого майбутнього, які вона вибудовує зі свого сьогодення. У надії величезний позитивний емоційний ресурс, тому вона може бути повноцінним «суперником» для багаточисельних негативних очікувань та життєвих установок. Саме надія (як і вищезгадані фантазія, мрія, бажання) забарвлює майбутнє у світлі кольори, стимулюючи особистість рухатися вперед, конструювати альтернативні історії та сюжети, демонтуючи ті, які відчуваються як застарілі, безперспективні, незадовільні. Особистість має надію – а отже відчуває у собі бажання стати героєм певного життєвого сюжету (історії), і хоча вона змушена визнати, що в цьому сюжеті (історії) є ще певні діючі особи (складові), крім неї, але вона тримає їх у полі зору, зважає на їх присутність та виявляє готовність шукати способи узгоджувати

своє Я з цими складовими, готовність до певної толерантності щодо свого оточення (внутрішнього та зовнішнього).

Якщо умовно вважати, що фантазія є ідентичністю з «недосяжним Я», мрія – ідентичністю з «ідеальним Я», бажання – ідентичністю з «тут-і-тепер Я», то надія є засобом ідентифікуватися з «Я-діалогічним», як таке, що вибудовує свої сюжети, враховуючи включеність їх у життєві сюжети інших. Звичайно, можлива і «сліпа надія», коли особистість сподівається на певний перебіг майбутнього, не зважаючи ні на що (наприклад під час смертельної хвороби зберігає надію одужати), але тоді сила, з якою вона вступає у взаємодію, визнаючи чинником свого сценарію – це Чудо (Бог, Вищі Сили, тощо), але все одно вона (особистість) непрямо визнає співавтора (співавторів) свого сценарію та їх право на втручання у нього. Отже, якщо наратор має надію, то він вибудовує сюжет (сценарій): «є дещо, чого я дуже прагну (або, навпаки, уникаю), але я добре розумію (або відчуваю), що є певні сили (діючі особи, події, тощо), які можуть втрутитися у мій сюжет (історію)».

Тісно пов'язані з надією очікування та сподівання, але вони не завжди можуть бути озвучені у наративі. Якщо очікування включається до наративу, то воно формулюється як означення певних подій та сюжетів, які, на думку наратора, можуть мати місце у майбутньому, а також причинно-наслідкового зв'язку між різними часовими частинами наративу (минулого, теперішнього, майбутнього). Очікування можуть бути зав'язкою наративу, коли певний сюжет набуває обрисів, але частіше вони відображають ті сюжети, які вже існують і розвиваються у часі з минулого через теперішнє у майбутнє. Саме тому, що наратор має досвід певних вчинків у минулому або взаємодії з іншими персонажами свого життєвого сценарію, він може очікувати, яким саме буде перебіг подій, зважаючи на те, що усталені характеристики його власної ідентичності та ідентичності «інших» і створюють певні передбачувані сценарії. Очікування можуть бути негативними, якщо сконструйована особистістю власна ідентичність та певний життєвий сюжет

передбачають лише ускладнення або унеможливлення задоволення важливих для неї життєвих потреб, а позитивні очікування передбачають розвиток ідентичності особистості та її життєвих сюжетів у напрямку задоволення таких потреб. Майбутнє може втрачати сенс, якщо очікування щодо нього негативні, і особистість може відчувати потребу у істотній реконструкції ідентичності, пошуку поворотної точки у теперішньому або минулому, коли її (негативні) очікування набули сили та стали підґрунтям для суб'єктивно-незадовільного сюжету. Очікування також можуть бути нереалістичними, коли присвоєна ідентичність та життєвий сюжет (сюжети) сконструйовані штучно, безвідносно до існуючої ідентичності Я та реальних сюжетів, до яких вона включена. Переконструювати «Я» можливо, але зовсім «уявна» ідентичність є нежиттєздатною, тому що інтерпретувати власний досвід, не беручи до уваги реальність його минулих та сучасних сюжетів – означає створити примару.

Наші очікування – це похідні від нашого способу інтерпретувати свій досвід, будувати свою ідентичність. Очікування певним чином «стискають» наратив майбутнього рамками вже витлумаченого, структурованого досвіду, накладаючи на нього «обов'язки» відповідати нашим уявленням про себе, світ. Але у будь-якому випадку орієнтири щодо майбутнього – у формі мрій, надій, сподівань, тощо – рятують особистість від «світу, у якому все можливо», і дозволяють їй обирати репертуар власних дій, вчинків, способів само розуміння і само здійснення.

Уявлення про майбутнє, зорієнтовані вищезгаданими психологічними змінними, приймають більш конкретні обриси у життєвих планах та життєвих завданнях особистості. Саме завдяки ним майбутнє вже не просто «маячить в далечині», а приймає форми, «приборкується», упорядковується, моделюється, конструюється. «Життєві завдання є одиницями смислового структурування майбутнього, способами само прогнозування, що надають численним особистісним інтенціям певну спрямованість, масштабність, фазність. Через адекватно поставлені життєві завдання людина обирає із

спектру варіантів майбутнього той, що сприяє досягненню бажаної ідентичності і дає найреальніше підґрунтя для втілення» [5]. Життєві плани та життєві завдання конкретизують майбутнє особистості, формують визначений дискурс її наративу. Життєвий план є стратегічною картою наративу, а життєве завдання – способом пересуватися по території, означеній цією картою.

Життєве завдання усуває, унеможлиблює примарні «Я» ідентичності, невизначеність стратегії життєвої історії, пробуджує до життя почуття певності у своїх силах, готовність бути суб'єктом свого життя. Життєве завдання спирається на конкретний зміст історії майбутнього: «що саме», «як саме», «коли саме» я планую як наратор, я творець історії свого життя. Життєві плани, втілені у погано визначені життєві завдання, створюють, з одного боку, поле більш вільного пошуку варіантів їх реалізації, а з іншого – певну аморфність майбутнього. Надмірно конкретизовані життєві завдання звужують поле майбутнього і певний творчий діапазон втілення життєвих планів. З огляду на це залишається запитання про ціну, яку «сплачує» особистість за свободу/визначеність власного майбутнього, складаючи оповідь щодо нього.

Майбутнє поліваріантне, але творячи його наратив, наратор обирає певний «проект» (термін наративної психотерапії), і тим самим напрямок розвитку власної ідентичності. Це є певним обмеженням, бо конкретизуючи свій життєвий сценарій, особистість втрачає чуттєвість до решти (сценаріїв) з їх можливого репертуару і діапазону розвитку власної ідентичності. Чи є певна «золота середина», тобто чи може особистість зберігати «вірність» своїй історії і здатність відчувати потенційні можливості для розширення її у певних напрямках, контекстах? На якій межі вона ризикує втратити власну ідентичність, якщо існує така межа?

Наративна психологія робить наголос та тих історіях, яким особистість з тих чи інших причин надає *перевагу*, саме вони є проектами майбутнього. Як правило, це історії, які будуються на противагу деструктивним, через пошук

«унікальних епізодів», в яких особистість виявляє здатність деконструювати свою «негативну» (суб'єктивно незадовільну) ідентичність. Але ж майбутнє не обмежується планами «позбутися» певних вимірів власного Я. Можливо цьому надається таке значення саме у психотерапевтичному контексті, бо за психотерапевтичною допомогою звертаються особистості, історії яких заходять у глухий кут, які зневірилися у повноцінності власної ідентичності. В той же час «пересічна» особистість, створюючи історію свого життя та вибудовуючи власне майбутнє, найчастіше використовує зовсім інші засади. По-перше – культурно-історичні контексти, з яких і для яких вона пише свої історії. По-друге – це індивідуальний досвід (не обов'язково негативний), інтерпретуючи який, особистість приймає рішення, у якому напрямку вона буде розвивати свою ідентичність. По-третє – це розуміння та інтерпретація досвіду значущих Інших, спроби приміряти на себе їх життєві історії, їх ідентичності, та «інтереоризувати» їх для себе. Наприклад, для деякого майбутнє буде спробою прожити історію Іншого – так, як Я її почув (побачив, відчув), зрозумів і проінтерпретував для себе. Інколи це може відбуватися примусово, коли батьки нав'язують нащадкам з «найкращих» намірів свої уявлення про їх майбутнє, певні історії, які вони повинні прожити (сюжети «Я не зміг, а ти зможеш», «Я зміг, а ти повинен ще краще», тощо). Наратив майбутнього може бути спробою знову і знову відтворювати певний сюжет, або, навпаки, пошуком шляхів за будь-яку ціну змінити свою історію або заперечити історію, нав'язану іншим. Це банальні, часто повторювані типи наративів майбутнього.

Але чи так виглядає «ідеальний» наратив майбутнього? Які риси наративу можна вважати конструктивними? Спробує приблизно їх означити. На нашу думку, **наратив майбутнього має бути:**

- налаштований на розвиток ідентичності особистості, вихід її за рамки стагнуючих, консервативних, суб'єктивно незадовільних історій;
- визначений у своїй «генеральній лінії», але гнучкий, багатоваріантний у шляхах, формах та засобах само здійснення;

- відкритий до «зворотного зв'язку» від життєвих обставин, у яких розгортається історія особистості, до змін та коректив, які вони вносять;
- багатогранний, різноплановий, тобто такий, що передбачає різні «тексти» та історії щодо різноманітних сфер життя, але конфігуруючий їх у цілісну історію особистості ;
- «діалогічний», тобто орієнтований на те, що особистість створює власну історію, поважаючи право інших також творити свою, можливо у співавторстві, а можливо й розвиваючи альтернативні напрямки життєздійснення;
- унікальний, такий, що уособлює право особистості писати *свою* історію, не схожу на будь-яку іншу.

Футурологічний наратив є формою ідентичності особистості, яка «успадковує» певні способи розуміння та інтерпретації життєвого досвіду, але водночас актуалізує арсенал їх трансформації. Складовими такого наративу можуть бути фантазії, мрії, надії, очікування, проекти, плани, тощо. Наратив майбутнього є засобом формування нової ідентичності особистості, шляхом вибудови її з унікальних епізодів та бажаних історій.

- 1) Лесков Л.В. Футуросинергетика западной цивилизации (задачи синергетического моделирования) // Общественные науки и современность, 1998, № 3.
- 2) Горбунова Г.П. Психологическое время в структуре самосознания взрослого человека. <http://hpsy.ru/public/x2461.htm>
- 3) Андрюшин В.В. и соавторы. Мечты и события. С-Пб., 2006. <http://hpsy.ru/hublic/x2866.htm/>
- 4) Фридман Дж. Комбс Д. Конструирование иных реальностей. Истории и рассказы как психотерапия. М., 2001.
- 5) Т.М.Титаренко Наративні практики організації особистісного майбутнього./Наукові студії із соціальної та політичної психології. Випуск 22(25). Київ 2009.